

УДК 316.614.5:37.035-053.4

РОЛЬ РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ У СОЦІАЛЬНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Світлана Курінна

доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний
університет»

м. Слов'янськ, Україна

ORCID ID 0000-0001-5194-0797

kurinna.sm@gmail.com

Ніна Мащенко

директор, викладач психології вищої категорії,
методист,

КЗ «Бахмутський педагогічний коледж»

м. Бахмут, Україна

ORCID 0000-0001-5537-9570

artped@ukr.net

Анотація. У статті визначено роль соціальних інституцій (заклад дошкільної освіти, центр раннього розвитку дитини, дитячий будинок) у соціальному становленні особистості дитини дошкільного віку. Розкрито головну ідею статті, яка спрямована на особливе значення соціального розвитку дитини дошкільного віку в сім'ї, та умов, які створені в соціальних інституціях для ефективного процесу соціального становлення дитини дошкільного віку.

Подано аналіз наукових досліджень із зазначеної проблеми. Здійснено діагностику рівня соціальної обізнаності та соціальної досвідченості дітей дошкільного віку, які виховуються в різних соціальних інституціях. Доведено необхідність створення соціально-педагогічних умов щодо підвищення рівня соціального становлення особистості в різних умовах життєдіяльності.

Ключові слова: соціальні інституції; дитина дошкільного віку; соціальна обізнаність; соціальна досвідченість; заклад дошкільної освіти; центр раннього інтелектуального розвитку; дитячий будинок.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Глобальні політичні, економічні, культурні та соціальні трансформації, що відбулися в Україні в останні роки, зумовили кардинальну зміну траєкторії соціалізації молодших поколінь, домінування в сучасних педагогічних концепціях гуманістичних,

дитиноцентристських ідей, що спрямовують виховний процес на засвоєння соціокультурного та економічного досвіду, засвоєння цінностей, норм поведінки та активної власної діяльності й спілкування.

Найбільш ефективною стратегією соціалізації сьогодні вважається стратегія формування готовності особистості до переходу в нові соціальні умови, починаючи з дошкільного періоду дитинства. Практичне вирішення зазначеної стратегії забезпечить більш ранню психологічну готовність особистості до соціальної та економічної діяльності та більш успішне її входження в систему соціально-економічних зв'язків сучасного суспільства.

Педагогічна ситуація в нашому суспільстві обтяжена багатьма проблемами його розвитку та трансформації. Головним завданням педагогів і батьків виступає пошук засад гармонізації суспільних та особистісних інтересів вихованців, їхніх актуальних особистісних позицій та майбутніх соціальних перспектив. У зв'язку з цим в сучасних умовах відбувається становлення та розвиток теорії і практики педагогічної діяльності в різних освітніх та інших установах, у яких перебуває дитина. Соціально-педагогічна діяльність у зазначених установах спрямована на надання допомоги дитині в соціалізації, самореалізації в суспільстві, передбачає створення оптимальної освітньо-виховної ситуації. Широко розповсюджуються у сфері освіти й виховання новітні педагогічні технології, які базуються на принципах саморозвитку, педагогічної підтримки та супроводу дитини дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз соціально-педагогічних досліджень свідчить про зростаючий інтерес учених до проблеми ранньої соціалізації дітей. Розроблено вітчизняні та зарубіжні концепції соціалізації особистості (В. Алфімов, І. Зверева, А. Капська, А. Мудрик). Визначено соціально-педагогічні умови збагачення дитячої субкультури на етапі дошкільного дитинства, формування соціальних уявлень, методи впливу на становлення позитивних взаємин однолітків (В. Абраменкова, А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, В. Гуров, О. Кононко, С. Козлова, В. Кудрявцев, С. Куліковська, С. Литвиненко, Ю. Лебедев, Л. Хухлаєва та ін.). Водночас аналіз різних концепцій та напрямів наукового вивчення соціального розвитку дає підставу стверджувати, що на сучасному етапі не встановлено зв'язки, закономірності, взаємозалежності процесу соціального розвитку дітей старшого дошкільного віку в різних соціальних інституціях, не достатньо визначено темпи, ритм, умови його успішності в кожній із них.

Формулювання цілей статті. У статті розглянемо, як впливають умови різних соціальних інституцій на соціальне становлення дітей дошкільного віку.

Дитинство як соціально-культурний феномен та особливий значимий для життя людини віковий період у сучасній психологічній, педагогічній, філософській, історичній, соціальній, культурологічній науках досліджується з різних позицій дуже активно, що пов'язується зі зміною загальної парадигми з «дорослоцентризму» на «дитиноцентризм» (І. Бех, (2004); А. Богущ, (2008); Н. Гавриш, (2015); Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, (2009); В. Кудрявцев, (2001); С. Ладивір, (1996); В. Мухіна, Т. Піроженко, (2014) та інші).

У руслі традиційної парадигми дитинства та дитячого розвитку акцентувалася залежність механізмів, темпів (динаміки) психічного розвитку дитини від суспільно-історичних умов її життя, і, навпаки, елімінуються продуктивні функції дитинства в культурі. За таким підходом в основі розвитку дитини лежить передусім репродукування готових форм (еталонів) соціокультурного досвіду. Останнє дійсно характеризує загальний спосіб опанування культури, проте лише частково розкриває механізми функціонування й розвитку сучасної дитини. За оцінкою В. Кудрявцева, за такого підходу створився особливий образ дитинства, заданий в абстрактному ракурсі усталеного ставлення світу дорослих до світу дітей (Кудрявцев, 2001).

Поза увагою дослідників залишився інший соціокультурний та психолого-педагогічний вектор: ставлення світу дитинства до світу дорослих, до культури загалом, до самого себе. Вивчення особливостей соціального становлення дошкільника, ставлення його до світу, вивчення загальної картини світу в свідомості дитини в різних вікових етапах і в різних освітніх умовах складало одне з важливих напрямів нашого дослідження. Погоджуємося, що саме в цьому аспекті може бути виявлено інший образ дошкільного дитинства, що характеризується рисами розвиненої гармонійної й самобутньої цілісності

Відтак за новим підходом дитинство розглядається як культурно-історичний феномен, дещо, без чого соціокультурне ціле у своєму історичному розвитку вже не можна уявити; як духовне, творче, активне начало, що має особливу цінність у становленні загальнолюдської культури. Дитинство постає як підсистема суспільства, частина єдиного соціуму; а дитина – не об'єктом (продуктом) виховання, соціалізації або реципієнтом будь-яких зовнішніх впливів, а активним самостійним суб'єктом власної життєдіяльності.

За визначенням А. Богущ, дитинство – це період «народження і становлення Особистості; період пізнання соціуму і її величності Людини; відкриття дитиною царини Життя на планеті земля в усьому його розмаїтті, з усіма його позитивними і негативними проявами; це перші кроки навчання; це жаждоба знань, це перші радощі, перші розчарування і перші сльози (Богущ, 2008).

Отже, у змістовому визначенні дитинство – це процес підготовки до відтворення майбутнього суспільства, процес постійного фізичного росту, накопичення психічних новоутворень, освоєння соціального простору, рефлексії всіх стосунків у цьому просторі, визначення в ньому себе (Литвиненко, Ямницький, 2002). Характеризуючи сучасний стан дитинства, учені відзначають, що під впливом причин соціального, економічного та психологічного характеру відбувається деформація змісту дитячої субкультури (збіднення дитячого фольклору, зміни сюжетно-рольових ігор тощо). Недостатня увага приділяється специфіці буття дитячих спільнот, помітне відчуження дітей від дорослих і однолітків, що спричиняє появу в соціумі певного бар'єру між світом дітей і дорослих, стихійне виникнення різних дитячих об'єднань і груп, опозиційних до усталених культурних цінностей суспільства.

Протиріччя та складності сучасності вимагають соціально-педагогічної та психологічної підтримки людини, починаючи з перших років її життя, що передбачає врахування та вивчення всієї повноти взаємодії дитини на ранніх етапах онтогенезу з середовищем, із різними структурами макро- та мікросоціуму для забезпечення гармонійного буття особистості як суб'єкта соціокультурного життя, а також освітньо-виховного процесу. Зважаючи на актуальність означеної проблеми центральним *завданням статті* стало вивчення умов різних соціальних інституцій (заклад дошкільної освіти, центр раннього розвитку дитини, дитячий будинок), які сприяли б ефективному процесу соціального становлення дітей дошкільного віку.

Теоретичні основи дослідження. Соціальне становлення особистості є результатом соціального розвитку дитини, одним з аспектів її соціалізації, яка визначається у філософії як процес операційного оволодіння набором програм діяльності та поведінки, характерних для тієї чи тієї культурної традиції; як процес інтеріоризації індивідом знань, цінностей і норм, що відбиваються в означених програмах, процес засвоєння та активного відтворення людиною соціального досвіду, включення індивіда в соціальні стосунки; розвиток соціальної природи чи характеру індивіда, підготовка людини до соціального життя (Ю. Васильков, В. Мясіщев, А. Реан, М. Шульга). На думку Г. Тарда та Ф. Гіддінгса, які до речі, увели в науковий обіг термін «соціалізація», цей процес здійснюється завдяки як стихійних впливів оточення, так і внаслідок цілеспрямованого суспільного впливу (сім'я, заклад дошкільної освіти, центри раннього розвитку дитини, школи, дитячі будинки та інші соціальні інституції), який має виховну спрямованість.

Згідно з суб'єкт-суб'єктним підходом (Варяниця, 2006) соціалізацію можна трактувати як розвиток і самозаміни людини в процесі засвоєння й відтворення культури, що відбувається завдяки взаємодії людини зі стихійними, відносно керованими і доцільно створеними умовами життя на всіх її етапах. Акцентуючи увагу на інституційному механізмі соціалізації, наполягаємо на суттєвій ролі освітніх установ, у яких спеціально створені умови для ефективного соціального становлення особистості дитини. Саме в процесі задіяння інституційного механізму соціалізації відбувається накопичення знань про соціальну дійсність і ширше – про довкілля, діти опановують досвід, практику взаємодії, спілкування, схваленої в суспільстві поведінки з представниками різних соціальних груп, у різних життєвих ситуаціях. У цій статті розглянемо різні аспекти впливу освітніх інституцій на ефективність соціального становлення дитини дошкільного віку.

Результати наукових досліджень засвідчують, що глобальні планетарно-світові процеси і проблеми визначають умови життя в тій або тій країні, відображаються в індивідуальній свідомості та опосередковано впливають на соціалізацію дітей і молоді. Досягнення науково-технічного прогресу, завдяки яким людина змогла змінювати природу, суспільство та саму себе, є досить суперечливими. Технократичне ставлення до світу обмежує свідомість, гальмує здатність та потребу мислити творчо і цілісно, формує «людину-споживача»; (Поніманська, Дичківська, 2013) сучасні інформаційні технології, комп'ютери, відеотехніка руйнують та обмежують безпосередні контакти людини із собою, природою та іншими людьми.

Ми дослідили особливості процесу соціалізації дітей дошкільного віку, які відвідували заклади дошкільної освіти, які виховувалися в сім'ї і відвідували центри раннього розвитку дитини, а також вихованців дитячих будинків і притулків, переважна більшість із яких – соціальні сироти, суспільні ізгої. Характеристиці умов життєдіяльності кожної з трьох груп передуватиме огляд об'єктивних чинників, що впливають на процес соціалізації дітей.

Кожен із соціальних інститутів (сім'я, група ровесників у закладі дошкільної освіти, у центрі раннього розвитку, дитячому будинку) виявляється альтернативним референтним джерелом, завдяки якому здійснюється вибір моделей соціальної поведінки. За твердженням Ю. Лотмана, роль дитячого товариства, починаючи зі старшого дошкільного віку поступово зростає і суттєво впливає на процес соціалізації дитини.

Визначення специфіки різних соціальних інститутів, в яких відбувається первинна соціалізація дітей, є необхідною умовою щодо побудови головної

стратегічної лінії системи виховної роботи, яка б полегшувала процес соціалізації вихованців дитячих будинків, збагачувала соціальний досвід «домашніх» дітей у центрах раннього розвитку. Тобто йдеться про необхідність цілеспрямованого проектування варіативного освітнього середовища, що забезпечує індивідуальні траєкторії розвитку дітей.

Становлення особистості дошкільника визначається як процес формування системної якості індивіда внаслідок його соціалізації, тобто засвоєння та відтворення культурних цінностей та соціальних норм, а також саморозвитку і самореалізації в тому суспільстві, в якому він живе. У найзагальнішому вигляді соціальне становлення особистості можна розглядати, як процес входження людини в нове соціальне середовище та інтеграцію в ньому. У випадку входження до відносно стабільної соціальної спільноти та за сприятливих обставин індивід, за даними психологів, проходить три фази особистісного становлення:

- *адаптацію* (засвоєння цінностей та норм, певне уподібнення до інших членів спільноти),
- *індивідуалізацію* (пошук засобів утвердження своєї індивідуалізації у процесі ототожнення із соціумом),
- *інтеграцію* – найбільш суперечливу стадію, на якій соціум прагне уподобати особистість до власних очікувань, а особистість прагне в той же час персоніфікуватися.

Отже, поступово формується чітка структура особистості, закріплюються відповідні особистісні новоутворення, відбувається соціальний розвиток особистості через постійне повторення названих фаз при входженні індивіда до різних соціальних груп (Алеко, 2016).

Саме період шести років слід уважати періодом становлення соціального «Я», коли в дитини формується «внутрішня позиція», що породжує потребу посісти нове місце в житті і виконувати нову суспільно значиму діяльність, і виступає важливим компонентом соціальних утворень зростаючої людини. Соціально-психологічні дослідження переконливо доводять, що поступальний розвиток позиції «Я» починається з усвідомлення своїх соціальних можливостей та досягає рівня вияву і зміни позиції в результаті власної творчої активності (Абраменкова, 2002; Бех, 2004; Кононко, 2009; Литвиненко 2002). Через освоєння численних соціальних ролей, які певним чином кодують соціальний досвід дорослого світу, дитина починає відчувати себе членом суспільства, носієм суспільно значимої позиції, починає орієнтуватися на узагальнену, еталонну оцінну міру нормативності відносин, загальнокультурних зразків.

Індивідуальний рівень суспільного буття залежить від власного внутрішнього світу, від сформованості в нього соціальних установок на себе.

Узагальненим результатом соціалізації, виховання та самовиховання можна розглядати вихованість як наявний рівень особистісного розвитку, що відбивається в ставленні до світу, людей, себе та свого місця в ньому; ступінь усвідомлення своїх можливостей; певний образ людини в очах оточуючих.

Сьогодні сучасні освітні установи багато працюють над урізноманітненням виховного процесу. Вони намагаються:

- відмовитися від жорсткого регламентованого навчання;
- максимально забезпечити рухову активність дітей;
- використовувати різноманітні форми навчання, що включають дитячі види діяльності на інтегративній основі;
- створити розвивальне предметне середовище яке здатне збагатити функціонально змодельований зміст дитячої діяльності;
- більш широко використовувати методи, що активізують у дітей мислення, пошукову діяльність, елементи проблемного навчання, дивергентні задачі, задачі відкритого типу, що мають варіанти «правильних» рішень;
- більш широко використовувати ігрові прийоми, створювати емоційно-значимі ситуації, умови для самостійної практичної діяльності;
- пропонувати діалогічну форму спілкування дорослого з дітьми, що сприяє розвитку активності дитини, почуття власної гідності і самоповаги.

До того ж дитяча субкультура, яка володіє невичерпним потенціалом варіантів становлення особистості, в сучасних умовах набуває значення пошукового механізму нових напрямів розвитку суспільства. «Суспільний дитячий погляд» – це погляд у завтрашній день, він демонструє необхідність звернення до аналізу картини світу, яка дуже швидко змінюється у дитячій свідомості щодо розуміння теперішнього і прогнозування майбутнього (Варяниця, 2006). На основі проведених нами досліджень, а також аналізу інших досліджень ми побачили, наскільки погіршився показник якості життя сучасної дитини, особливо в соціально-моральній сфері, критеріями якої є ставлення до світу речей, інших людей, однолітків, самого себе, а також відсутність оптимістичної картини світу, радісного світовідчуття та віри в майбутнє. Основною причиною таких показників є ті зміни, які відбувалися в нашому суспільстві. Складність сучасного періоду, масштабність і гострота його соціальних, культурних і економічних проблем суттєво впливає на якість процесу соціального становлення дітей дошкільного віку та адекватного аналізу картини світу взагалі.

Методика дослідження. З метою виявлення рівня соціального становлення дошкільників, які виховуються в різних соціальних інституціях, було використано методики, що яскраво продемонстрували соціальну обізнаність та соціальну досвідченість дітей шестирічного віку.

Для визначення рівнів соціальної обізнаності та досвідченості було виокремлено такі критерії:

- поведінковий, показниками якого були уміння дітей поводити себе в колективі, будувати безконфліктні взаємини, володіння своїми емоціями та настроєм, перевага гарного настрою, готовність до розв'язання проблемних ситуацій, а також адекватну самооцінку; позитивне сприймання себе, свого місця в соціумі;

- пізнавально-інтелектуальний критерій передбачав обізнаність щодо елементарних соціальних норм; вміння використовувати набуті знання в життєвих ситуаціях; здатність до аналізу ситуацій, та багатоваріантного розв'язання проблем; рівень розвитку уяви та мислення;

- до показників комунікативно-мовленнєвого критерію віднесли: наявність у словнику дитини лексики позитивного забарвлення; творче використання мовленнєвих кліше в різних ситуаціях буття; володіння культурними способами вираження позитивних емоцій, а також наявність у словнику слів про себе; уміння використовувати влучні образні мовні вирази.

- показниками гумористичного критерію було: наявність почуття гумору, що виявлялось у здатності до розуміння смішного та спроможності створити смішне.

До всіх критеріїв і показників було підібрано низку експериментальних завдань. Зупинимося більш детально на характеристиці кожного з них.

Експериментальне обстеження проводили з трьома групами дітей. До першої групи ввійшли діти, які постійно відвідували дитячий садок. Другу групу склали діти, що виховувалися в сім'ї, але відвідували «центри раннього інтелектуального розвитку дитини», третю групу формували з вихованців дитячих будинків м. Слов'янська. Нас цікавило, чи залежить бачення світу, світосприймання, ставлення до світу від соціальних умов та соціального статусу дітей шести років.

До показників *поведінкового критерію* віднесли визначення свого місця в соціумі. З'ясовуючи наявність у старших дошкільників позитивного світосприймання, ми вважали за необхідне передусім виявити, що являє собою для дитини світ та як вона визначає своє місце в ньому. Науковці доводять, що

Роль різних соціальних інституцій у соціальному становленні особистості дитини дошкільного віку

«світ» для дітей шести років – це реальність, яка дещо відрізняється на різних етапах розвитку.

Ми побудували синонімічний ряд для пояснення категорії «світ, довкілля, все, всі, світ навкруги, світ – хто, світ – що».

Використали власні або авторські адаптовані методики. Наприклад, *дидактична вправа «Світ очима дитини»*, метою якої було визначення уявлень дітей про світ, бачення світу та свого місця в ньому.

Перевагу позитивного настрою в дітей шести років визначали за допомогою спостережень та «Екрану настрою». Експериментатор пропонував дітям щодня відмічати свій настрій на «Екрані настрою» за допомогою умовних позначень:

– веселий, гарний настрій;

– сумний, поганий настрій.

За допомогою сюжетних карток спостерігали за здатністю дітей до вирішення проблемних життєвих ситуацій. Використовуючи дидактичну вправу «Сходінки», з'ясували рівень розвитку самооцінки дітей шести років.

До показників *пізнавально-інтелектуального критерію* віднесли: обізнаність щодо елементарних соціальних норм (дидактична вправа «Друзі, товариші, чужі»), за допомогою дидактичної вправи «Доручення» виявляли вміння використовувати набуті знання на практиці. Спостерігаючи за дітьми, звертали увагу на те: як дитина зрозуміла доручення; які доручення діти виконують більш охоче: чи то суто механічні (полити квіти, зібрати іграшки), чи доручення, що вимагають прояву певних організаторських і комунікативних умінь; обираючи доручення, дитина орієнтується на дорослого чи робить це самостійно.

Здатність аналізувати життєву ситуацію виявляли за допомогою дидактичної вправи «Запропонуй свій вихід». Під час оцінювання увагу звертали на оригінальність запропонованого дитиною рішення, вміння орієнтуватися в ситуації, знаходити вірне рішення. Вміння розв'язувати життєву проблему та пропонувати декілька варіантів її вирішення допомогла дидактична гра «Розв'яжи». За допомогою дидактичної гри «Домалюй» з'ясували рівень розвитку уяви та мислення дошкільників.

При оцінюванні враховувалися самостійність, якість і темп виконання.

З-поміж показників пізнавально-інтелектуального критерію при оцінці рівня розвитку самодостатності виокремили показник «наявність психологічних і фізіологічних знань про себе». З'ясувати це допомогла дидактична вправа «Що

ти знаєш про себе?». Виявити здатність охарактеризувати власні позитивні і негативні риси змогли за допомогою дидактичної вправи «Гарний чи поганий». Якщо дитині важко було виконувати завдання, допомагали їй, ставлячи запитання: «Які якості людини ти вважаєш гарними, а які поганими?». Дитина мала назвати не менше трьох позитивних та негативних якостей».

З-поміж показників *комунікативно-мовленнєвого критерію* виокремили показник «творче використання мовленнєвих кліше в різних ситуаціях буття», які з'ясували за допомогою дидактичної гри «Допоможи». Дітям нагадували, що відповіді можна по-різному: сердито, смішно, весело, жартуючи.

У соціальному становленні для дитини дошкільного віку є дуже важливим уміння керуватися власними емоціями та почуттями. З цією метою було використано дидактичну гру «Передай радість». Під час обстеження звертати увагу на вміння помічати смішне, добирати способи прояву позитивних емоцій.

Особливу увагу ми приділили виявленню самодостатності та самореалізації особистості дошкільника. За допомогою дидактичної вправи «Три головних слова про себе», дидактичної вправи «Похвали», які починали зі слів «Я такий красивий, як... Такий сильний, як... Такий сміливий, як...». У разі виникнення труднощів у процесі експерименту, пропонували пригадати казку про зайця-хвалька. Після чого допомагали дитині підібрати потрібні слова.

До показників *гумористичного критерію* віднесли «наявність у дошкільників почуття гумору» (Дидактична вправа «Посміхнись»). Використовуючи жартівливі історії, звертали увагу на вміння визначати кумедне, розуміти гумор, наводити подібні ситуації з особистого життя. Дидактична вправа «Смішний малюнок», або «Намалюй смішне» допомогли виявити наявність почуття гумору в дитини, виявити, над чим сміються дошкільника та чи можуть самостійно створити смішну історію.

Результати анкетування батьків, проведеного з метою одержання більш об'єктивної оцінки щодо особливостей соціального становлення дітей засвідчили, що в переважній більшості дітей надто високий рівень конфліктності, вони часто сваряться з несуттєвих причин, ображаються на слова однолітків. До причин сварок батьки відносять небажання ділитися іграшками, невміння розподіляти ролі під час гри, егоїзм, відсутність або недостатність досвіду реальних стосунків з однолітками поза втручання дорослих.

Проведене анкетування вихователів закладів дошкільної освіти, дитячих будинків та груп у центрах раннього інтелектуального розвитку дитини переконало нас у тому, що вони виявляють інтерес до проблеми взаємин дітей. Більшість педагогів зійшлися на думці, що майже у всіх дітей є друзі в

дошкільному закладі, малюки охоче спілкуються з однолітками. Більшість дітей беруть активну участь в організації ігор, прагне взяти на себе провідні ролі. Водночас діти досить часто скаржаться дорослим на те, що їх ображають інші діти, що свідчить про невміння самотійно розв'язувати конфліктні ситуації. Понад половини дітей шести років, які постійно відвідували дитячий садок, діляться іграшками та солодощами з однолітками; виявляють дружелюбність та доброзичливість до них. Здатність до дієвого співпереживання та допомоги іншим виявляють лише третина шестирічки. Усе це свідчить про те, що в дітей є достатній рівень знань про соціальні стосунки, але вони не завжди застосовують їх на практиці. Дітям не вдається самотійно будувати безконфліктні стосунки, що, на нашу думку, можна пояснити їхньою підвищеною імпульсивністю, а також тим, що вони досить часто орієнтуються на підказки, вказівки дорослих.

На думку педагогів, дітям, які виховуються в родині і відвідують «центри раннього інтелектуального розвитку» досить важко встановлювати взаємини з незнайомими однолітками. Ці діти спілкуються переважно з дорослим і то в разі потреби намагаються уникнути контакту, принаймні скоротити його. Вони охоче приймають участь в іграх, які запропонував педагог, самотійно організувати гру та запросити до неї однолітків вони не готові. Діти у цих «центрах» часто скаржаться на однолітків, ставляться до них дистанційно, не допомагають одне одному, не діляться іграшками та солодощами. Отже, у вихованців «центрів раннього інтелектуального розвитку» знання про соціальні стосунки не трансформуються в практику побудови стосунків з однолітками, не вміють будувати безконфліктні взаємовідносини.

Педагоги дитячих будинків підкреслили, що їх вихованці охоче спілкуються з однолітками, хоча ці взаємини не змістовні, діти діляться іграшками, проте переважно тому, що в них не розвинене почуття власності, поняття «моє» відсутнє, шестирічки приєднуються до розпочатої вихователем гри, водночас самотійно продовжити її, розгорнути не можуть, ігрові дії є по суті елементарним маніпулюванням, не орієнтованим на встановлення взаємодії. Отже, у вихованців дитячих будинків практично відсутній досвід побудови соціальних стосунків, він обмежується досить вузьким колом людей і є специфічним за своїм характером. Соціальне життя цих дітей повною мірою визначається, регламентується і контролюється дорослими, що позбавляє дітей можливості будувати реальні стосунки, здобувати власний соціальний досвід.

Результати дослідження. У результаті виконання дітьми низки експериментальних завдань було виявлено особливості соціального становлення дітей дошкільного віку в різних умовах життєдіяльності, які проявилися в

наявності уявлень про соціальну дійсність, умінні будувати стосунки з дітьми та знайомими дорослими, ставленні до соціуму та самих себе, у ставленні дітей до проблемних ситуацій, готовності до їхнього оптимального розв'язання:

- уявлення про світ у вихованців закладу дошкільної освіти зводилися до перерахування об'єктів та явищ природи, характерних для землі; у дітей, які відвідують «центри раннього інтелектуального розвитку» центральне місце посідають вони самі, їхні батьки та будинок. Вихованці дитячого будинку відображали переважно реальне доросле життя;

- рівень соціальної обізнаності та досвідченості шестирічок, які постійно відвідували дитячий садок, був значно вищим, ніж у дітей, які відвідували центри раннього інтелектуального розвитку та вихованців дитячих будинків, які були занадто категоричні в оцінці однолітків;

- більшість дітей, які постійно відвідували дошкільний заклад та «центри раннього інтелектуального розвитку» продемонстрували достатні знання про соціальні норми, давали повні відповіді на запитання, пояснюючи їх поширеними реченнями, правильно визначали свою статеву та соціальну приналежність. Водночас не могли об'єктивно оцінити позитивні та негативні риси свої та інших людей;

- щодо наявності в словнику дітей характерологічної лексики, то шестирічки, які відвідували дитячий садок і «центри раннього інтелектуального розвитку», легко добирали шість-сім слів, що характеризують особистість, проте, їм значно важче було запропонувати свій вихід з ситуації, що склалася. Під час відповідей ніхто з дітей не використовував емоційно забарвлену лексику. Шестирічкам значно легше було визначити веселою чи сумною є та історія, яку розповів педагог, вказати чому вони так вважають, ніж добирати способи вираження емоцій. Водночас вони відчували значні труднощі в розумінні смислу підтексту. Вихованці дитячих будинків переважно відмовлялися виконувати означені завдання;

- у словнику дітей, які виховуються в сім'ї, є достатній запас лексики про себе. Значно важче дітям було добирати влучні вирази для комунікації, доведення власної думки, що, на нашу думку, це пов'язано з тим, що вихователі недостатньо уваги приділяють роботі в цьому напрямі. Обмежене спілкування дітей з однолітками гальмує процес розвитку, поширення дитячого фольклору. У відповідях лише окремих дітей зустрічалися влучні вирази зі знайомих казок, що свідчить про досить часте використання цього жанру в роботі з дітьми. Відповіді мешканців дитячого будинку були однослівними, мовлення характеризувалося перевагою слів негативного забарвлення;

– у шестирічок недостатньо розвинене почуття гумору, вони більше здатні сприймати смішне, розуміти його, ніж самостійно створювати. Це можна пояснити не тільки загальним рівнем розвитку мислення й уяви на етапі дошкільного дитинства, а також тим, що вихователі закладів дошкільної освіти майже не використовують у роботі з дітьми такі жанри, як байка, анекдот, гумореска; під час занять з художньої літератури мало уваги приділяють роботі над розумінням підтексту літературних творів. Водночас у дітей є великі потенційні можливості щодо формування адекватного розуміння смішного та вміння жартувати, складати весели розповіді. Вихованці дитячого будинку не виявили здатності жартувати, розвитку почуття гумору загалом.

Водночас проведення діагностики довело великі потенційні можливості щодо формування в дітей-шестирічок адекватного розуміння смішного та вміння жартувати, складати веселі розповіді, навіть за власними малюнками.

Висновки. Отже, здобуті результати показали особливості прояву соціальної обізнаності та досвідченості як показника соціального становлення особистості дошкільників, які виховувалися в різних умовах життєдіяльності. Потрібно посилити роботу над створенням соціально-педагогічних умов, які б сприятимуть підвищенню рівня соціального становлення особистості дитини дошкільного віку в будь-якій соціальній інституції. З-поміж них можна виокремити такі: набуття дітьми досвіду позитивного розв'язання життєвих ситуацій; оцінно-етичний коментар художніх творів як основа формування адекватного оцінювання себе та навколишніх; розвиток уміння усвідомлювати та вербалізувати власний стан і стан навколишніх; виховання почуття гумору як показника психологічного здоров'я особистості.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні шляхів наступності дошкільної та загальноосвітньої ланки освіти з проблеми соціального становлення особистості дитини дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова, В. В. (2002). Социальная психология детства в контексте развития отношений ребенка в мире. *Вопросы психологии*, 1, 3–15.
2. Алеко, О. А. (2016). *Формування первинного соціального досвіду дитини у процесі взаємодії суспільного і родинного виховання*. (Дис. канд. пед. наук). Слов'янськ, Україна: Донбаський державний педагогічний університет.
3. Бех, І. Д. (2004). *Виховання особистості*. Київ, Україна: Либідь.
4. Богуш, А. М. (2008). *Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі*. Київ, Україна: Видавничий дім «Слово».
5. Варяниця, Л. О. (2006). *Дитяча субкультура як фактор соціалізації молодшого школяра в навчально-виховному процесі*: (Дис. канд. пед. наук). Луганськ, Україна: Національний університет імені Тараса Шевченка.

6. Гавриш Н., Брежнева О., Кіндрат І., Рейпольська О. (2015). *Розумне виховання*. Київ, Україна: Видавничий Дім «Слово».
7. Богуш, А. М., Варяниця, Л. О., Гавриш, Н. В., Курінна, С. М., Печенко, І. П. (2006). *Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія*. Н. В. Гавриш (Ред.). Луганськ, Україна: Альма-матер.
8. Кононко, О. Л. (2009). *Виховуємо соціально компетентного дошкільника*. Київ, Україна: Світлич.
9. Кудрявцев, В. Т., Уразалиева, Г. К. (2001). Субъект деятельности в онтогенезе. *Вопросы психологии*, 4, 14-29.
10. Кулачківська, С. Є., Ладивір, С. О. (1996). *Я – дошкільник. Вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку*. Київ, Україна: Нора-прінт.
11. Литвиненко, С. Я., Ямницький, В. М. (2002). Дитина і середовище: проблеми взаємодії. *Оновлення змісту та методів навчання і виховання в закладах освіти*, 22, 216-219.
12. Піроженко, Т., Карасьова, К. (2014). *Ігрова діяльність дошкільника. Старший дошкільний вік*. Київ, Україна: Генеза.
13. Поніманська, Т. І., Дичківська, І. М., Козлюк, О. А., Кузьмук, Л. І. (2013). *Соціальний розвиток дитини: старший дошкільний вік*. Київ, Україна: Генеза.

ROLE OF VARIOUS SOCIAL INSTITUTIONS IN SOCIAL DEVELOPMENT OF PRISCHOOL CHILD PERSONALITY

Svitlana Kurinna

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Preschool Education and Social Work
SHEI “Donbas State Pedagogical University”
Sloviansk, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-5194-0797
kurinna.sm@gmail.com

Nina Mashchenko

Psychology Teacher of the Highest Category, Methodist
Communal Institution “Bakhmut Pedagogical College”
Bakhmut, Ukraine
ORCID 0000-0001-5537-9570
artped@ukr.net

Abstract. The article reveals the role of social institutions (institutions of preschool education, centers of early childhood development, orphanages) in the social development of a preschool child personality. The main idea of the article is devoted to highlighting the special importance of preschool child’s social development in the family and the conditions created in social institutions for the effective process of preschool child’s social development. According to a new approach, childhood is regarded as a cultural and historical phenomenon, without which the socio-cultural unity in its historical development can no longer be considered; as a spiritual, creative, and active beginning, which is of particular value in the development of a universal human culture.

Every of the social institutions (family, peer group in pre-school institution, center of early childhood development, orphanage) appears to be an alternative reference source for selecting the models of social behaviors. Defining the specificity of the various social institutions, where the initial

socialization of children takes place, is a prerequisite for constructing a main strategic line of the upbringing system that would facilitate the process of children's socialization in orphanages, enriches the social experience of "home" children in early development centers. That means that the need for purposeful design of an alternative educational environment that provides individual paths of children's development.

For identifying the level of social development of preschool children, who are educated in different social institutions, the different methods are used that clearly demonstrate the social awareness and social experience of six-year-old children. As a result of performing a number of experimental tasks, the peculiarities of preschool children's social development in different life conditions are manifested in the ideas about social reality, abilities to build relationships with children and adult acquaintances, children's attitude to society and themselves, children's attitude to problem situations and readiness for their optimal solution. The obtained results show the peculiarities of manifestation of social awareness and experience as an indicator of social development of a preschool child personality who is educated in different life conditions.

Key words: social institutions; preschool children; social awareness; social experience; preschool education institution; center of early intellectual development; orphanage.

REFERENCES

1. Abramenkova, V. V. (2002). Social psychology of childhood in the context of the development of child relations in the world. *Voprosy psichologii*, 1, 3–15.
2. Aleko, O. A. (2016). *Development of a child's initial social experience in the process of interaction of social and family education*. (PhD dissertation). Sloviansk, Ukraine: Donbaskyi derzhavnyi pedahohichnys universytet.
3. Bekh, I. D. (2004). *Personal education*. Kyiv, Ukraine: Lybid.
4. Bohush, A. M. (2008). *Pedagogical Dimensions of Vasyl Sukhomlinskyi in the Modern Learning Environment*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychii dim "Slovo".
5. Varyanytsa, L. O. (2006). *Children Subculture as a Factor of Socialization of the Primary School Child in the Educational Process*. (PhD dissertation). Luhansk, Ukraine: Natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka.
6. Havrysh, N., Brieznhieva, O., Kindrat, I., & Reipolska, O. (2015). *Reasonable upbringing*. Kyiv, Ukraine: Vydavnychy Dim "Slovo".
7. Bohush, A. M., Varyanytsa, L. O., Havrysh, N. V., Kurinna, S. M., & Pechenko, I. P. (2006). *Children and Society: Features of Socialization of Preschool Children and Primary School Children*: monograph. N. V. Havrysh (Ed.). Luhansk, Ukraine: Alma-mater.
8. Kononko, O. L. (2009). *We Educate a Socially Competent Preschool Children*. Kyiv, Ukraine: Svitych.
9. Kudriavtsev, V. T., Urazalieva, G. K. (2001). The Subject of Activity in Ontogeny. *Voprosy psichologii*, 4, 14–29.
10. Kulachkivska, S. Ye. & Ladyvir, S. O. (1996). *I'm a Preschool Child. Age and Individual Aspects of Mental Development*. Kyiv, Ukraine: Nora-Print.
11. Lytvynenko, S. Ya. & Yamnytskyi, V. M. (2002). Child and Environment: Problems of Interaction. *Onovlennia zmistu ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity*, 22, 216–219.
12. Pirozhenko, T. & Karasova, K. (2014). *Game Activities of a Preschool Child. Senior preschool Age*. Kyiv, Ukraine: Heneza.
13. Ponimanska, T. I., Dychkivska, I. M., Kozliuk, O. A., Kuzmuk, L. I. (2013). *Social Development of a Child: Senior Preschool Age*. Kyiv, Ukraine: Heneza.

Матеріали надійшли до редакції 02.09.2019 р.